

talnych uzyskał w Instytucie Orientalnym w Neapolu w roku 1998. Obecnie wykłada również język syryjski w Dominikańskiej Szkole Biblijnej w Jerozolimie.

Omawiana przez nas jego gramatyka jest chyba pierwszą tego typu gramatyką w języku włoskim i na pewno odda wielkie usługi rzeszy studentów studiujących na uniwersytetach rzymskich, jak również w innych miastach. Składa się ona z następujących części: przedmowa i wprowadzenie (s. 5-13), część pierwsza – ortografia i fonologia (s. 14-33), część druga – morfologia (s. 34-91), tablica paradygmatów syryjskich (s. 92-111), ćwiczenia (s. 112-124), teksty syryjskie (s. 125-138) i słownik syryjsko-włoski (s. 139-184).

Pozytywną stroną teże gramatyki jest stosowanie pisma syryjskiego estrangelo w połączeniu z wokalizacją, dzięki czemu student może łatwiej czytać i rozumieć tekst syryjski. Posługiwanie się pismem estrangelo jest łatwiejsze w pisaniu komputerowym. Natomiast ze smutkiem należy zauważyć odchodzenie od pisma serto w początkowym etapie studiów syryjskich, jak to było od 1550 do 1950 roku. Na podkreślenie zasługuje również skondensowanie materiału gramatycznego na stronach 14-89, co w połączeniu z przejrzystym układem paradygmatów nie sprawi dodatkowych trudności uczącemu.

Tak więc otrzymaliśmy w krótkim czasie trzy kolejne gramatyki do języka syryjskiego (Thackston, Muraoka, Pazzini), co świadczyłoby o renesansie syrologii i docenieniu języka syryjskiego dla studiów teologicznych i orientalnych. Przy tej okazji wypada wyrazić życzenie, aby również w Polsce pojawiła się jakaś gramatyka syryjska i słownik syryjsko-polski, odpowiadające poziomowi europejskiemu. W ten sposób polscy studenci teologii mogliby zapoznawać się bezpośrednio z bogactwem Kościołów syryjskich.

Ks. Jerzy Woźniak CM – Kraków

Athanasius SCHNEIDER, „Propter sanctam ecclesiam suam”. Die Kirche als Geschöpf, Frau und Bau im Bussunterricht des „Pastor” Hermae, Studia Ephemeridis „Augustinianum” 67, Roma 1999, Institutum Patristicum Augustinianum, ss. 590.

Z Przedmowy (*Vorwort*, s. 9) dowiadujemy się, że recenzowana tutaj praca została przedstawiona w maju 1997 r. jako rozprawa doktorska w Instytucie Patrystycznym „Augustinianum” w Rzymie. We Wprowadzeniu (*Einleitung*, s. 14-34) Autor postawił sobie za cel gruntowną analizę „trzech wielkich symboli Kościoła (stworzenie, niewiasta, budowla)” w *Pasterzu* Hermasa. Bezpośrednim przedmiotem badań (s. 29) uczynił A. Schneider bardzo bogaty materiał leksykalny będący w służbie symboliki eklezjologicznej Hermasa. W tak zakreślonym projekcie badawczym wspomniany Autor nie zamierzał ograniczyć

się do płaszczyzny językowej – wprost przeciwnie, poprzez drobiazgowo analizy semantyczne zmierzał do ustalenia zawartości treściowej badanej terminologii. Tą drogą pragnął wydobyć na jaw nieznanne dotąd bogactwo idei eklezjologicznych zawartych w *Pasterzu*. Podjęte zadanie zostało zrealizowane w trzech etapach, czemu odpowiadają trzy kolejne części rozprawy.

W części pierwszej, zatytułowanej „Kontekst literacki” (*Der literarische Kottektst*, s. 35-89), zostały rozpatrzone trzy zagadnienia: gatunek literacki, treść dzieła oraz przesłanie sceny wstępnej (*Visio I*, 1,1-2). Ustalenie gatunku literackiego posiada podstawowe znaczenie w tego rodzaju badaniach. W wypadku zaś *Pasterza* jest to kwestia dość skomplikowana i z tego powodu była przedmiotem licznych kontrowersji – stąd też słusznie jej rozpatrzeniu poświęcił Schneider sporo uwagi (s. 38-61). Wykorzystując najnowsze osiągnięcia z zakresu genologii literatury wczesnochrześcijańskiej, dokonał szczegółowej charakterystyki prorocstwa, apokalipsy, listu i katechezy. Każde z nich, jego zdaniem, jest obecne w różnych partiach tekstu *Pasterza*. Stąd wniosek, chociaż sam Autor nie formułuje go *expressis verbis*, że pismo to reprezentuje mieszany gatunek literacki. Z kolei w obszarze treściowym tego dzieła zostały przedstawione dwa zagadnienia: nauka o pokucie (*Die Busslehre*, s. 67-74) i eklezjologia (*Die Ekklesiologie*, s. 74-79). Zauważmy od razu, że opracowanie drugiego tematu jest nie tylko zbyt szczupłe, ale również merytorycznie niewystarczające, a należałoby się spodziewać, że będzie to w miarę wyczerpująca prezentacja status quaestionis w zakresie badanej problematyki. W zamian otrzymaliśmy mozaikę poglądów kilkunastu autorów na temat jedności i wielości koncepcji Kościoła w tekście *Pasterza*. W tym miejscu lektury rodzi się więc niedosyt, a nawet obawa, czy i w jaki sposób Autor zamierza odnieść się do referowanych poglądów.

Druga część rozprawy została poświęcona „symbolom Kościoła” (*Symbole der Kirche*, s. 91-391). To obszerne studium, w którym Autor perfekcyjnie posługuje się metodą filologiczno-historyczną, przynosi wiele nowych ustaleń odnośnie różnych wątków eklezjologicznych, obecnych w *Pasterzu*. Ta część dociekań Autora posiada fundamentalne znaczenie dla rozumienia wizji Kościoła zawartej w dziele Hermasa. Słusznie obrał Schneider za punkt wyjścia i zarazem podstawę odniesienia dla dalszych analiz semantycznych „ogólną perspektywę stworzenia” (s. 93-98) zawartą w *Pasterzu*. Używając terminologii przyjętej w teorii badań literackich powiedzielibyśmy, że chodzi tu o rekonstrukcję świata przedstawionego w dziele literackim. Dodajmy tutaj na marginesie, że wiele studiów z zakresu literatury wczesnochrześcijańskiej, a w szczególności dotyczy to *Pasterza*, cierpi na niedowład właściwych analiz literackich. Objawia się to zwłaszcza w tym, że jakieś pismo traktuje się wyłącznie jako zbiór wypowiedzi doktrynalnych, zestawia się poszczególne terminy i sformułowania, usiłując ustalić ich znaczenie, by docelowo sprecyzować „naukę” autora na wybrany temat; jakże często dochodzi przy tym do projektowania

na tekst obcego mu kontekstu ideowego, czego konsekwencją musi być wiele nieporozumień i poważnych błędów. Ponad stuletnia historia badań nad *Pasterzem* aż nadto nas o tym przekonuje. Z tym większą więc satysfakcją trzeba stwierdzić, że wywody Schneidera w tej części pracy mogą służyć za wzór metodologicznej precyzji i kompetencji w trzech płaszczyznach analiz: lingwistycznej, literackiej, doktrynalnej. To zdecydowało o wysokiej wartości osiągniętych przez niego wyników badań. Nie sposób je wszystkie tutaj wymienić, trzeba więc skoncentrować się na najważniejszych z nich.

Kościół jako stworzenie (*Die Kirche als Geschöpf*, s. 93-163), czyli jako najważniejsze dzieło Boga, posiada fundamentalne znaczenie dla rozumienia eklezjologii *Pasterza* – szczegółowo dowodzi Schneider. Jest on zarówno początkiem (w preegzystencji) oraz idealnym wzorcem dla całego świata stworzonego, jego centrum i sensem w dziejach doczesnych, jak i ostatecznym, czyli eschatologicznym celem. U podstaw tego ujęcia leży starotestamentalna i późnojudajstyczna wizja historii zbawienia, w której centralne miejsce zajmuje Izrael. Dla Hermasa i tradycji, którą on przekazuje, to centralne miejsce zajmuje teraz Kościół. Analizując z kolei symbolikę Kościoła jako niewiasty (*Die Kirche als Frau*, s. 165-263), Autor wskazał na genezę i wielofunkcyjność używanej przez Hermasa terminologii i jej eklezjologiczne konsekwencje. Symbolika Kościoła jako budowli (*Die Kirche als Bau*, s. 265-392) zawiera nie tylko najwięcej odniesień do realiów życia gminy rzymskiej, co Autor podejmie w części trzeciej swojej rozprawy, ale skupia i wiąże w sobie pozostałe wątki doktrynalne: naukę o pokucie-nawróceniu, angelologię i chrystologię. W każdym z wymienionych tutaj zagadnień dociekania Schneidera wnoszą dodatkowo sporo interesujących spostrzeżeń, które z dużym pożytkiem mogą być wykorzystane przy ich opracowywaniu w ramach historii dogmatów. Jedną zwłaszcza tezę Autora należy z całą mocą podkreślić: w *Pasterzu* mamy cały czas do czynienia z jednym Kościołem, ale widzianym (niekiedy jednocześnie) w trzech perspektywach: protologicznej, czasowo-doczesnej i eschatologicznej. Wielokrotnie też nasz Autor polemizuje z dawnymi ujęciami eklezjologii *Pasterza*, obciążonymi dualizmem, w których Kościół idealny jest przeciwstawiany realnemu, bądź też niewidzialny widzialnemu, co dodatkowo wykorzystywano w polemikach konfesyjnych. W tym miejscu lektury ustępują całkowicie obawy, które mogły powstać na początku, przy prezentacji dotychczasowych studiów poświęconych eklezjologii Hermasa. Ale rodzi się pytanie jeszcze bardziej podstawowe: jaka to jest eklezjologia?, jak należałoby ją scharakteryzować w konfrontacji z Nowym Testamentem i znanymi już nam dobrze nurtami teologicznymi w obrębie pierwotnego chrześcijaństwa? Zabrakło kropki nad „i”. Dopowiadam więc sam: eklezjologia *Pasterza* posiada wyraźne znamiona judeochrześcijańskie.

Podsumowaniem całej rozprawy jest część trzecia, zatytułowana przez Autora jako „historyczno-teologiczna synteza” (s. 393-483). Jej konstrukcja me-

todologiczno-problemowa jest inna niż dwóch poprzednich części. Należało bowiem wyjść poza dane tekstowe i skonfrontować je z dostępnymi danymi historycznymi znanymi z innych źródeł. Z tego względu ta część rozprawy z pewnością zainteresuje nie tylko teologów, ale również historyków pierwotnego Kościoła, a zgromadzony materiał jest naprawdę bardzo bogaty i to w oparciu o najnowszą literaturę przedmiotu. Bardzo skrótowo można go przedstawić w postaci czterech bloków tematycznych: 1. prześladowania i apostazje, 2. *lapsi* i *poenitentia secunda*, 3. ortodoksja i herezja, 4. urzędy i funkcje w Kościele. W każdym z nich odnajdziemy z pewnością wiele nowych informacji. Dodajmy do tego, że umieszczona na końcu Bibliografia (s. 485-540) gromadzi imponującą ilość pozycji nie tylko na temat *Pasterza* (uwzględnia również publikacje polskie), ale również obejmuje cały kontekst kulturowo-religijny tego dzieła.

Rozprawa A. Schneidera jest wybitnym osiągnięciem nie tylko w zakresie badań nad *Pasterzem* Hermasa – którego odtąd będziemy czytać *sub specie ecclesiae* – ale wydatnie ubogaca naszą wiedzę o pierwotnym chrześcijaństwie. Dlatego już posiada bardzo wysoką rangę w ocenach i trwałe miejsce w nauce.

Ks. Franciszek Szulc – Katowice

Robert GODDING, *Bibliografia di Gregorio Magno (1890-1989). Opere di Gregorio Magno. Complementi 1, Roma 1990, Città Nuova Editrice, ss. X + 350.*

Autor publikacji Robert Godding, belgijski jezuita, jest członkiem Société des Bollandistes i wykładowcą w Collège Saint-Michel w Brukseli. Praca zawiera literaturę bibliograficzną o Grzegorz Wielkim z okresu stu lat (1890-1989), zebraną z okazji obchodów jubileuszu 1400-lecia wyboru Grzegorza na papieża (590). Dzieło Goddinga wymienia 2608 publikacji znawców tego Ojca Kościoła i składa się z pięciu części podzielonych na 17 sekcji. Zanim przejdziemy do prezentacji niniejszej pozycji, pragniemy w tym miejscu przypomnieć, że Autor w swoich badaniach koncentrował się przede wszystkim na przedstawieniu osoby Grzegorza Wielkiego jako teologa, egzegety, pasterza, mistrza życia wewnętrznego oraz wspaniałego administratora w trudnych czasach dla Rzymu i Italii. Ponadto R. Godding podkreśla, iż Grzegorz był pierwszym mnichem zasiadającym na rzymskiej stolicy biskupiej. W polu głównych zainteresowań belgijskiego jezuitę znalazły się także zagadnienia dotyczące osobowości, kultu Grzegorza i wpływu jego twórczości na epokę średniowiecza.

W części pierwszej omawianej bibliografii (*Bibliografie e miscellanea*, s. 3-6) wymienione są publikacje sprzed roku 1890, jak również te, które ukazały się po roku 1890, aż do roku 1980, a z których korzystał Autor przy redagowaniu